

УДК 343.1

Г. М. Куцкір
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права, процесу і криміналістики
Прикарпатського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКІ ОБМЕЖУЮТЬ МАЙНОВІ ПРАВА ГРОМАДЯН

Кримінальне провадження є тією сферою правозастосовної державної діяльності, де найбільш імовірним є втручання у сферу приватного життя, обмеження конституційних прав, свобод і законних інтересів особи. У ході проведення такої обмежувальної діяльності в кримінальному провадженні відбувається звуження прав особи, обмеження їх певними умовами, порівняно з правами інших осіб, не залучених у сферу кримінального провадження. Особа не може повною мірою розпоряджатися собою або своїм майном або зазнає інші незручності, пов'язані зі зміною обсягу її прав. Вимога дотримання прав і свобод осіб у кримінальному судочинстві має специфічний характер, оскільки закон дозволяє, всупереч їхній волі та бажанню, обмеження цих прав і свобод виключно в передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України порядку, у тому числі через застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

У КПК України заходам забезпечення кримінального провадження приділено окремий розділ – другий. Заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку стосовно осіб, котрі залучаються до кримінально-процесуальної діяльності для запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення й закріплення доказів з метою досягнення дієвості кримінального провадження, тобто забезпечення ефективної реалізації його завдань, закріплених ст. 2 КПК України, і завдань окремих стадій кримінального провадження [1, с. 331]. Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються на підставі ухвали слідчого судді або суду, за винятком випадків, передбачених КПК України [2, с. 334].

В основі застосування заходів забезпечення кримінального провадження лежать такі положення: 1) застосування процесуального примусу може полягати у фізичному, матеріальному чи моральному (психологічному) впливі державного органу на суб'єкта кримінального процесу; 2) застосування заходів процесуального примусу

завжди пов'язано з певними обмеженнями особистих, майнових та інших прав і свобод учасників процесу. Це може бути обмеження свободи, недоторканності житла, обмеження майнового характеру (позбавлення права користуватися або розпоряджатися певним майном), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, банківських вкладів і рахунків тощо; 3) застосовуються всупереч волі й бажанню суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та виключно на підставі закону.

Законодавець у нормах, які визначають порядок застосування кожного заходу забезпечення кримінального провадження, визначає коло осіб, щодо яких вони можуть бути застосовані, і порядок їх обрання, зміни чи скасування.

Зосередившись на заходах забезпечення кримінального провадження, варто зазначити, що їх можна класифікувати, виходячи з обмеження конституційних прав громадян, на такі види:

1) заходи, які обмежують суспільне і приватне життя громадян (до них потрібно зарахувати виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, привід (статті 133–143 КПК України); тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (статті 148–153 КПК України); відсторонення від посади (статті 154–158 КПК України); тимчасовий доступ до речей і документів (статті 159–166 КПК України));

2) заходи, які обмежують майнові права громадян (накладення грошового стягнення (статті 144–147 КПК України); тимчасове вилучення майна (статті 167–169 КПК України); арешт майна (статті 170–175 КПК України));

3) заходи, які обмежують свободу пересування громадян (особисте зобов'язання (ст. 179 КПК України), домашній арешт (ст. 181 КПК України), особиста порука (ст. 180 КПК України), застава (ст. 182 КПК України));

4) заходи, які обмежують особисту свободу громадян (затримання (статті 188–192, 207–213 КПК України) і тримання під вартою (ст. 183 КПК України)) [3, с. 631].

Окремі аспекти арешту майна, тимчасового вилучення майна та накладення грошового стягнення як заходів, які обмежують майнові права громадян, були предметом дослідження таких учених, як С. Альперт, Ю. Аленін, М. Газетдінов,

М. Гафізов, Ю. Грошевий, О. Гумін, І. Гловюк, В. Зеленецький, З. Зінатулін, Н. Карпов, Г. Кожевніков, О. Кучинська, Л. Лобойко, В. Лукашевич, В. Маляренко, О. Михайленко, В. Назаров, В. Нор, І. Петрухін, М. Погорецький, В. Рожнова, С. Смоков, А. Туманянц, В. Шибіко, А. Штанько та інші. Однак ступінь дослідженості обраної наукової проблеми в контексті змін, що були внесені до КПК України протягом останніх років, наразі залишається недостатнім.

Метою статті є дослідження заходів забезпечення кримінального провадження, у ході застосування яких обмежуються майнові права громадян.

Тимчасове вилучення майна є одним із заходів забезпечення кримінального провадження, при застосуванні якого обмежується право власності особи, гарантоване ст. 41 Конституції України, сутність і зміст якого розкривається через такі правомочності власника: кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю. Саме визначення власності як «своєї» характеризує сутність права власності, яка полягає у визначенні належності майна певній особі – власникові – й у ставленні його до цього майна як до свого. Таке ставлення до майна передбачає заборону для всіх інших осіб втручатися в здійснення власником свого права власності та порушувати його [4, с. 10]. Конституція України передбачає лише два випадки позбавлення права власності: 1) примусове відчуження об'єктів права приватної власності, яке може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності, на підставі й у порядку, встановлених законом, за умови попереднього та повного відшкодування їхньої вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їхньої вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану; 2) конфіскація майна, яка може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі й порядку, встановлених законом [5].

Тимчасове вилучення майна – це короткотривалий захід забезпечення кримінального провадження, що й логічно зумовлює його назву, який полягає у фактичному позбавленні підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває зазначене в ч. 2 ст. 167 КПК України майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення. Його застосування розраховане на невідкладні випадки, коли в підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває зазначене в ч. 2 ст. 167 КПК України майно, необхідно його вилучити з метою подальшого вирішення слідчим суддею питання про його арешт. Сутність тимчасового вилучення майна полягає в здійсненні його фактичного вилучення з метою запобігти його від-

чуженню, знищенню, прихованню, розпорядженню ним, припинити кримінальне правопорушення тощо.

Запровадження цього інституту в системі заходів забезпечення кримінального провадження створює необхідні умови для подальшого арешту майна, що має на меті забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, можливої конфіскації майна, а також збирання та збереження доказів [6, с. 287].

Мета застосування цього заходу полягає в запобіганні можливості протиправного впливу на певне майно [7, с. 311]. Незважаючи на короткочасність такого заходу забезпечення кримінального провадження, він пов'язаний із суттєвим обмеженням конституційного права власності, а тому й особливого значення набуває встановлений законом порядок його застосування.

Відповідно до ч. 2 ст. 167 КПК України, тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, щодо яких є достатні підстави вважати, що вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування й/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено. Такі об'єкти права власності при здійсненні подальшого кримінального провадження можуть бути визнані речовими доказами.

Окрему увагу варто звернути на процесуальний порядок тимчасового вилучення майна. На підставі аналізу ст. 168 КПК України можемо зазначити, що майно може бути тимчасово вилученим при здійсненні: 1) затримання особи, яка підозрюється в учиненні кримінального правопорушення; 2) огляду; 3) обшуку.

Тимчасове вилучення майна може здійснюватися кожним, хто затримав особу в порядку, передбаченому ст. 207 КПК України, та уповноваженою службовою особою, яка здійснила затримання в порядку ст. 208 КПК України. Про тимчасове вилучення майна під час затримання слідчий, прокурор, інша уповноважена особа зобов'язані скласти протокол (у таких випадках тимчасове вилучення майна може відобразитися в протоколі затримання або в протоколі обшуку затриманої особи) [1, с. 370].

У ч. 2 ст. 168 КПК України зазначено, що тимчасове вилучення майна може здійснюватися під

час обшуку. Однак під час обшуку може бути вилучене майно, яке не підпадає під перелік категорій, які зазначені в ч. 2 ст. 167 КПК України (наприклад, речові докази або речі, які необхідні для проведення експертиз). Такі випадки законодавчо не врегульовані кримінальним процесуальним законом, а тому виникає необхідність у розширенні переліку категорій майна, передбаченого в ч. 2 ст. 167 КПК України, що можуть бути тимчасово вилучені [8].

Тимчасово вилученими вважаються: при затриманні – усі речі, документи, гроші тощо; при обшуку – речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на їх відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, і не належать до предметів, які вилучені законом із обігу; при огляді – речі й документи, що не належать до предметів, які вилучені законом із обігу. Звідси можна зробити висновок про те, що речі, на вилучення яких під час обшуку дав дозвіл слідчий суддя, не вважаються тимчасово вилученими [7, с. 311]. Не є такими й речі та інші об'єкти права власності, які вилучені на підставі ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів у порядку глави 15 КПК України.

Тимчасово вилучене майно повертається особі, у якої воно було вилучено: 1) за постановою прокурора, якщо він визнає таке вилучення майна безпідставним; 2) за ухвалою слідчого судді чи суду в разі відмови в задоволенні клопотання прокурора про арешт цього майна; 3) у випадках, передбачених ч. 5 ст. 171 і ч. 6 ст. 173 КПК України; 4) у разі скасування арешту.

Про можливість отримання тимчасово вилученого майна його власник має бути поінформований у порядку, передбаченому главами 6 і 11 КПК України, шляхом повідомлення або виклику. Невиконання уповноваженими особами обов'язку щодо повернення тимчасово вилученого майна є проявом бездіяльності, яка, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України, може бути оскаржена під час досудового розслідування слідчому судді. З такою скаргою має право звернутися підозрюваний, його захисник, законний представник, володілець тимчасово вилученого майна.

Наступним видом заходів забезпечення кримінального провадження, який призводить до обмеження права власності, є арешт майна. Обмеження майнових прав особи внаслідок застосування арешту майна полягають у такому: 1) тимчасовому позбавленні підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або третіх осіб можливості відчужувати певне його майно до скасування арешту майна в установленому КПК України порядку; 2) забороні для особи, на майно якої накладено арешт, іншої особи, у володінні якої перебуває майно, розпоряджатися будь-яким чином таким майном і використовувати його.

При цьому заборона на використання та розпорядження таким майном може бути застосована лише у випадках, коли її незастосування може призвести до приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі, відчуження відповідного майна або настання інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню. Виняток із цього правила стосується права використання житлового приміщення, в якому на законних підставах проживають будь-які особи: норма ч. 12 ст. 170 КПК України закріплює неприпустимість заборони використання таких житлових приміщень.

Відповідно до ч. 2 ст. 170 КПК України, арешт на майно може бути накладено з метою забезпечення збереження речових доказів, спеціальної конфіскації, конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи й відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. Підставою застосування заходів процесуального примусу, у тому числі й арешту майна, як указує Ю. Мирошніченко, є «сукупність наявних у кримінальному провадженні фактичних даних, що доводять необхідність застосування таких заходів для досягнення цілей досудового розслідування» [9, с. 150].

До умов застосування арешту майна норми кримінального процесуального закону дають змогу зарахувати такі: 1) унесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) існування підстав для можливої конфіскації майна, спеціальної конфіскації або наявності цивільного позову; 3) наявності достатніх підстав уважати, що майно відповідає критеріям, зазначеним у ч. 2 ст. 167 КПК України; 4) перебування власника майна в процесуальному статусі підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, фізичної чи юридичної особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 5) належності на праві власності майна, на яке може бути накладено арешт, підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, особам, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та перебування цього майна в його володінні або володінні інших фізичних або юридичних осіб.

Позитивною новелою КПК України є чітке визначення переліку майна, на яке може бути

накладено арешт. Так, ч. 10 ст. 170 КПК України передбачає, що арешт може бути накладений на рухоме чи нерухоме майно, гроші в будь-якій валюті готівкою або в безготівковій формі, в тому числі кошти й цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, щодо яких ухвалою чи рішенням слідчого судді, суду визначено необхідність арешту майна. Не може бути арештовано майно, якщо воно перебуває у власності добросовісного набувача, крім арешту майна з метою забезпечення збереження речових доказів [10]. Обсяг майна, яке підлягає арешту, залежить від мети застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження.

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 131 КПК України, одним із заходів забезпечення кримінального провадження, у ході застосування якого обмежуються майнові права особи, є накладення грошового стягнення, застосування якого регламентується статтями 144–147 цього Кодексу. Дефініцію поняття «накладення грошового стягнення» законодавцем не запропоновано. На думку І. Гловюк, грошове стягнення є заходом забезпечення кримінального провадження, який застосовується до учасників кримінального провадження за невиконання процесуальних обов'язків без поважних причин, пов'язаний із несприятливими наслідками в покладенні на особу обов'язку зазнати обмеження майнового характеру в розмірі, визначеному КПК України [1, с. 339]. В. Гевко, у свою чергу, визначаючи грошове стягнення як процесуальну відповідальність, зауважує: його суть полягає в стягненні з учасників кримінального провадження, які умисно, без поважних причин ухиляються від виконання покладених на них законом чи судом процесуальних обов'язків, коштів у дохід держави [11, с. 319].

Кримінально-процесуальне законодавство передбачає такі випадки накладення грошового стягнення:

- якщо підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, який був у встановленому КПК України порядку викликаний (зокрема наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття (ч. 1 ст. 139 КПК України);

- у разі невиконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язань, передбачених ст. 194 КПК (ч. 2 ст. 179 КПК України);

- у разі невиконання поручителем узятих на себе зобов'язань при застосуванні до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді особистої поруки (ч. 5 ст. 180 КПК України);

- якщо обвинувачений, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою,

не прибув за викликом у судові засідання, суд має право постановити ухвалу про накладення на нього грошового стягнення в порядку, передбаченому главами 11 і 12 КПК України (ст. 323 КПК України).

Грошове стягнення накладається за ухвалою слідчого судді, суду, винесеною на підставі клопотання слідчого, прокурора чи з власної ініціативи. Клопотання слідчого, прокурора розглядається слідчим суддею не пізніше 3 днів із дня його надходження до суду, а якщо таке клопотання заявлене під час судового засідання – негайно після його ініціювання прокурором чи судом із власної ініціативи в межах того самого провадження. Також до клопотання про накладення грошового стягнення повинен бути доданий витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Це загальне правило, яке стосується клопотань про застосування будь-якого заходу забезпечення кримінального провадження.

Слідчий суддя, суд накладає на особу грошове стягнення, якщо встановить, що особа не виконала покладений на неї процесуальний обов'язок при відсутності поважних причин невиконання. Розмір стягнення слідчий суддя, суд визначає виходячи із зазначених у законі сум стягнень за невиконання конкретних обов'язків і покладає його виконання на конкретного учасника кримінального провадження.

Законодавець визначає можливість скасування ухвали про накладення грошового стягнення. Клопотання про скасування ухвали про накладення грошового стягнення подається особою, на яку воно було накладено, за умови, що ця особа не була присутня під час розгляду питання про накладення грошового стягнення (ст. 147 КПК України).

У ході застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження, як арешт майна, можуть бути обмежені майнові права підозрюваного, обвинуваченого, а також інших осіб (зокрема осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; юридичних осіб, щодо яких здійснюється провадження, якщо до такої юридичної особи може бути застосовано захід кримінально-правового характеру у вигляді конфіскації майна). Щодо накладення грошового стягнення, яке є різновидом кримінальної процесуальної відповідальності, що застосовується до учасників кримінального провадження за невиконання ними процесуальних обов'язків, то воно є дієвим заходом забезпечення їх належної поведінки для виконання завдань кримінального провадження.

Такі заходи забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна й арешт майна, у загальному випадку спрямовані на обмеження майнових прав підозрюваного та

обвинуваченого. Разом із тим чинним законодавством визначено також й інші категорії осіб, майнові права яких можуть бути обмежені в ході застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

За цих умов перспективним напрямом подальших наукових пошуків варто вважати дослідження особливостей процедури застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права громадян.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар] / відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х. : Одиссей, 2013. – 1104 с.

2. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Загальна частина / [В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, Я.Ю. Конюшенко та ін.]. – К. : Національна академія внутрішніх справ, 2012. – 398 с.

3. Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / С.М. Смоков // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 628–632.

4. Баранюк А.З. Позбавлення права приватної власності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А.З. Баранюк. – Львів, 2007. – 220 с.

5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>.

6. Кримінальний процес : [підручник] / [Ю.В. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

7. Мирошниченко Ю.М. Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим Кримінально-процесуальним законом / Ю.М. Мирошниченко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3-2. – С. 310–312.

8. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 07.02.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14/page>.

9. Мирошниченко Ю.М. Заходи кримінально-процесуального примусу: сутнісна характеристика, умови та підстави застосування / Ю.М. Мирошниченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – Вип. 4. – Т. 2. – С. 148–150.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар] / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Х. : Фактор, 2013. – 1072 с.

Анотація

Куцкір Г. М. Заходи забезпечення кримінального провадження, які обмежують майнові права громадян. – Стаття.

У статті досліджуються заходи забезпечення кримінального провадження, у ході застосування яких обмежуються майнові права громадян.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, тимчасове вилучення майна, арешт майна, накладення грошового стягнення.

Аннотация

Куцкир Г. М. Меры обеспечения уголовного производства, которые ограничивают имущественные права граждан. – Статья.

В статье исследуются меры обеспечения уголовного производства, в ходе применения которых ограничиваются имущественные права граждан.

Ключевые слова: меры обеспечения уголовного производства, временное изъятие имущества, арест имущества, наложение денежного взыскания.

Summary

Kutskir H. M. Measures to ensure criminal proceedings which restrict the property rights of citizens. – Article.

In this article examines measures to ensure criminal proceedings, in the course of application of which are limited to the property rights of citizens.

Key words: measures to ensure criminal proceedings, temporary seizure of property, seizure of property, imposition of a monetary penalty.